

Kansakunnan aatteen synty Ruotsissa ja Suomessa

Juha Manninen

Historialla ei ole päämääriä, historiassa on pikemminkin paljon sattumaa ja ainutkertaisuutta. Myös nationalismin erilaiset konstruktiot ovat voineet eri aikoina palvella erilaisia yhteiskunnallisia tarpeita; ei ole olemassa yhtä ainoaa "oikeaa" kansallisuusaatetta. Kansakuntien synnyn tarkastelu myyttis-symbolisilla kuvitelmillä varustettujen ja sellaisista kuvitelmista muovautuvien etnisten yhteisöjen yhteydessä mahdollistaa nationalismin tutkimukselle modernismia paljon pitemmät aikavälit palaamatta silti hylättyihin näkemyksiin kansakuntien ikaikaisuudesta.

Kansakunnat nähtiin pitkään ylimuistoiksi, aina ja kaikkialla vaikuttaneiksi historian tekijöiksi, joiden vaiheita voitaisiin seurata niin pitkälle kuin asiakirjalähteitä riitti ja paljon pitemmällekin. Tämä näkemys oli hyvin hallitseva historian tutkimuksessa 1900-luvun puoliväliin saakka. Käytännössä se merkitsi tutkijoiden itse edustamien kansallisuuspoliittisten näkemysten heijastamista niin kauas kuin silmä kantoi.

Tällaiset käsitystavat syrjäytyivät eri puolilla maailmaa 1960-luvulta alkaen, kun kansakunnat ryhdyttiin näkemään varsin uusiksi, moderneiksi asioiksi, Ranskan suuren vallankumouksen mainingeissa muokkautuneiksi ja muokatuiksi. Tässä ei voikaan kiistää 1800-luvun merkitystä. Sama "kansakuntien rakentamisen" yhteiskunnallinen prosessi näytti olevan vasta käynnissä monissa Aasian ja Afrikan maissa ja siten myös vaikutettavissa.

Nationalismi ymmärrettiin modernin talouden ja politiikan tehtäviä palvelevaksi. Se oli tiettyjen eliittien luomus. Se ei silti ollut mielivaltainen keksintö, vaan väline laajan väestön vapauttamiseksi perinteisistä kiinnityksistään, sen yhdenmukaistamiseksi koulutuksella, joukkotiedotuksella, laeilla ja virkakoneistolla sellaiseen itseään hallitsevaan kansalaisuuteen, jota moderni talous ja kansanvaltainen politiikka edellyttivät. Modernin maailman toteutuminen teki tämän ajatustavan mukaan samalla nationalismin itsensä tarpeettomaksi.

Sekä kansakunnat ikaikaisiksi olettava että niiden modernistinen tulkinta ovat olleet 1900-luvun lopulla kritiikin kohteina. Pelkkä välineellinen käsitys ei näyttäisi antavan mitään merkitystä nationalismin historiallisten juurten, sen etnisten lähteiden, kulttuurin ja symbolien pysyvyydelle. Vastoin odotuksia kansakunnat ovat teollisen yhteiskunnan tavoitteiden korvautuessa tiedollisilla yhä keskuudessamme. Kansallisvaltioita on syntynyt tukuttain lisää eikä moderni politiikka saa sellaista vastakaikua, jota 1800-luvulla alkanut moderni nationalismi onnistui luomaan yhteiskunnan sisäisiä jakoja ylittävästi ja joukkomittaisesti. Nationalismin aina kuuluneet yhteiset historialliset muistot, perustavat uskomukset, myytit, kulttuuri ja symbolit elävät edelleen eivätkä typisty poliittisen johdon ehdotuksiin. Ne tiivistyvät yhteisöissä, joilla on oma identiteettinsä.

Kansakuntien synnyn tarkastelu myyttis-symbolisilla kuvitelmilla varustettujen ja sellaisista kuvitelmista muovautuvien etnisten yhteisöjen yhteydessä mahdollistaa nationalismin tutkimukselle modernismia paljon pitemmät aikavälit palaamatta silti hylättyihin näkemyksiin kansakuntien ikaikaisuudesta. Vasta tältä pohjalta tulee mahdolliseksi vapauttaa historian tutkimus siihen salakuljetuista historian päämäärien oletuksista. Vanha tutkimus selvitti kansakuntien tietä nykymuotoihinsa ikään kuin välttämättömänä hakeutumisena päämäärään, "heräämisenä" ennalta määriteltävään tietoisuuteen itsestään. Modernismi puolestaan oli päämäärähakuinen nähdessään modernin maailman kumouksen yhdenmukaiseksi ja kaikkien samalla tavoin koettavaksi. Kumpainkaan näkökulma ei tehnyt oikeutta sille, että historiassa on paljon sattumaa ja ainutkertaisuutta, ei myöskään sille, että erilaiset nationalismin sosiaaliset konstruktiot ovat voineet eri aikoina palvella hyvin erilaisia yhteiskunnallisia tarpeita. Tarkastelen seuraavassa nationalismin ensimmäisiä muotoja kotikulmillamme, Suomessa ja Ruotsissa. Korostan samalla, että ne eivät olleet ensinkään samoja kuin myöhemmät muodot. Ei ole olemassa yhtä ainoaa "oikeaa" kansallisuusaatetta. Ensin kuitenkin muutama huomautus tarkasteluun tarvittavasta käsitteellisestä välineistöstä.

Mistä nationalismi koostuu?

Aleksanteri I:n ja Napoleonin varjo ei väisty Suomen yltä. Silti on virhe nähdä nationalismin muodostuneen Suomessa vasta heidän päästyään yksimielisyyteen siitä, missä Ruotsin ja Venäjän valtakunnanrajojen tulisi vastaisuudessa kulkea. Todellisuudessa suomalaisella nationalisminalla on pian kolmesataavuotias historia, sillä se sai kirjallisen ilmauksensa vuonna 1703. Yksimielisyys Suomen 1800-luvun nationalismin on ollut hämmästyttävä. Jo Snellman antoi vihjeen siitä, miten kaikki häntä edeltänyt piti tulkita. Oli kyllä esiintynyt Suomeen kohdistuvaa harrastelua ja keräilyä, rakkauttakin, mutta siltä oli puuttunut kokonaisnäkemys. Snellmanin vanavedessä Ruotsin vallan aikaista oppineiden suuntautumista Suomeen alettiin nimittää fennofiliksi, puuhasteluksi, jolla ei ollut kansallisia poliittisia tavoitteita, vetoamuksia tai ohjelmia.

Modernistiselta kannalta fennofilia näyttäytyi pelkäksi pirstaleisten kotiseutukuvausten perinteen osaksi tai jatkoksi ja vanhakantaiseksi syntyperäisyyksien puolustukseksi. Kaikkinainen alueisiin takertuminen edusti juuri sitä vanhaa, jota kansakunnan rakentamisella oltiin ylittämässä. Modernistien kannalta vasta Venäjän alaiseksi joutuminen teki mahdolliseksi kansakunnan rakentamisen Suomessa, aivan kuten Snellman oli asian nähnyt ja nationalistit tästä näkökulmasta katsoen hieman epäonnistuneilla sanavalinnoillaan kuvanneet. Esimoderni "fennofilia" ei tietenkään modernistien mielestä ansainnut senkään vertaa huomiota kuin nationalistit olivat sille ormistaneet.

Näissä ajatustavoissa on perusvirheenä se, että nationalismi samastetaan valtionmuodostukseen tai että sen ainakin jollain tavoin edellytetään johtavan tai myötävaikuttavan itsenäisen valtion aineiden syntyyn. Aikamme johtaviin nationalismin tutkijoihin kuuluva, muun muassa aikakauslehtä Nations and Nationalism julkaiseva Anthony D. Smith vaatii vastaehtona tälle, että

"kansakunnan" ja "kansallisen identiteetin" käsitteet pidetään selkästi erossa valtion käsitteestä. Hän määrittelee nationalismin ydinopit mainitsematta ensinkään valtiota. Smith kirjoittaa:

"Mutta nationalismi on ideologia kansakunnasta, ei valtiosta. Se asettaa kansakunnan huomionsa keskipisteeksi ja sen kuvaus maailmasta ja sen ohjeet kollektiiviselle toiminnalle koskevat yksistään kansakuntaa ja sen jäseniä. Ajatus siitä, että kansakunnat voivat olla vapaita vain omistaessaan oman suvereenin valtionsa, ei ole sen enempää välttämätön kuin yleispäteväkään. Varhaiset nationalistit sen enempää kuin myöhemmät kulttuurinationalistitkaan ... eivät olleet erityisen kiinnostuneita valtion hankkimisesta, eivät sen enempää yleisesti kuin sille kansakunnalle, jonka pyrkimykseen he samastuivat. Eikä myöskään jokainen nationalistinen liike ole asettanut etusijalle valtion hankkimista kansakunnalleen."

Smith torjuu jyrkästi kansakuntien ja nationalismin näkemisen ikaikaisiksi, mutta yhtä vahvasti hän on sitä mieltä, että kumpaisiakin esiintyy esimodernilla ajalla. Hän toisin sanoen hylkää modernismin yhden peruslähtökohdan. Edelleen hän katsoo, että kansakunnat ja nationalistit liittyvät läheisemmin esimoderneihin entisiin yhteisöihin kuin modernistit ovat valmiita myöntämään. Kumpaisessakin asiassa hän on nähdäkseni täydellisesti oikeassa. Hänen kirjoituksiinsa ei pidä asennoitua kriitikkömmästä, mutta luulin, että nationalismin uuden tuleminen kokeneessa maailmassa niitä ei ole varaa myöskään kiertää.

Kirjassani Valistus ja kansallinen identiteetti: Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta olen ottanut Anthony Smithin jatkuvuutta korostavaa näkemystä jonkin verran sosiaalis-konstruktivistisemmän kannan. Tämä johtuu siitä, että Suomen aatehistoriaa muovaavina tekijöinä olivat monet ulkoiset seikat, jotka aiheuttivat ennemminkin epäjatkuvuutta kuin jatkuvuutta. Kansallisen identiteetin konstruoiminen ei ole melivaltaista, koska siinä täytyy lähteä joistakin olemassaolevista aineksista, jotta se saavuttaisi vastakaikua. Sittenkin sen muotoilijoilla on tarjolla varsin suuret vapausasteet - sitä suuremmat, mitä vähemmän niihin sisältyy tiedollisia rajoituksia. Smithiä enemmän kannattaa kiinnittää huomiota tieteenhistoriallisiin tekijöihin. Suomen aatehistoriasta on löydettävissä ainakin kaksi erilaista myös käytännön kannalta merkityksellistä nationalismikonstruktiota ennen maan siirtämistä Venäjän alaisuuteen. Suomen 1800-luvun nationalismia ei siis millään tavoin tule pitää ensimmäisenä. Nuo varhaiset muodot olivat osallisina sekä oppineisuuden että uskonnollisuuden kentissä.

Tällöin ei ole lähdeittävä siitä, mihin itsenäisyyden kaiken päämääräksi näkevät historioitsijat aina ovat kiinnittäneet päähuomion, nimittäin erästä 1700-luvun loppupuolella itsenäisen Suomen päämäärää muotoilleista, mutta todellisuudessa vailla jatkuvia vaikutusmahdollisuuksia olleista upseereista. Päin vastoin huomio on suunnattava lukuisiin nuoriin ja maan eri osiin levittäytyneisiin sukupolviin yliopistolaisina opettajina vaikuttaneisiin yliopistolaisiin oppineisiin, jotka todellisuudessa olivat Suomen varhaisimpia nationalistieja.

Nationalismin sisältö rajankäyntiä "meidän" ja "muiden" välillä. Kaikki tällainen rajankäynti ei ole nationalismia. Tarvitaan ajatus siitä, että "me" kuulumme yhteen, siis identiteetti. Se voi liittyä todelliseen tai kuviteltuun alkuperään, muinoin tai nyt asuttuun erityiseen kotimaahan, uskontoon, uskonniin mihin hyvänsä. Yhteenkuuluvuus ja identiteetti tarvitsevat nationalismissa lisäksi ajatuksen jonkinasteisesta yhteisen elämän hallitsemisesta. Sellainen ei edellytä uskoa menneeseen, nykyiseen tai tulevaan omaan poliittiseen valtioon, mutta voi sisältää senkin.

Identiteetti, yhteenkuuluvuus ja jonkinasteinen erillisuus ovat Anthony D. Smithillä nationalismin perusainekset. Niihin on tarpeen vielä lisätä ulkopuolinen tunnustuksenanto, jota nimitetään "maineeksi", "kunniaksi" tai neutraalimmin "kuvaksi". Jokainen tietää, että pieni lapsi tarvitsee tunnustusta, samoin aikuiset ja eritasoiset yhteisöt, ja että modernit valtiot "tunnustavat" toisensa. Nationalistit sijoittuvat jonnekin ääripäiden välille. Tunnustuksenanto on välttämätön niiden edellyttämän kollektiivisen itsetunnon kehitykselle. Maallisen ulkopuolisen tarkkailijan lisäksi tunnustus tai jopa erityinen valinta voi tulla myös yhteisön uskonalta jumalalta.

Ensimmäinen ruotsalainen nationalismi

Ruotsin valtakunnassa sen läntisiin ydinalueisiin Svean- ja Götanmaihin tukeutuva varhaisin nationalismi luotiin ennen muuta 1600-luvun kuluessa, joskin vanhempia lähteitä käyttäen, ja itäisessä puoliskossa, Suomen suuruhtinaskunnassa ensimmäinen nationalismi syntyi 1700-luvun alussa. Kumpainenkin tuli osoittautumaan kulttuurisesti ja poliittisesti merkitykselliseksi. Kustaa Vaasan ja Vaasojen "valtio" syntyi irrottautumisessa Kalmarin unionista, joten kaikinainen rajanveto tanskalaisiin kuului sen elintärkeisiin perusaineisiin, jotka tulivat säilymään vuosisadasta toiseen. Lievimmästä päästä oli se vanha käsitys, että puhuessaan tanskalaiset väentävät "ylähuulta vasempaan ja alahuulta oikeaan siinä luulossa, että mitä pahemmin he vääristävät suutaan, sitä enemmän he saavat kiitosta ja mainetta". Suomi oli tanskalaiskosketuksen kannalta syrjässä eikä tämä Vaasavaltion kannalta tärkeä identiteettirajanveto voinut saada sen kannalta samaa merkitystä kuin valtakunnan keskuudessa. Myönteisen ja koko 1600-luvun nationalisminsa kannalta ratkaisevan tärkeän lähteensä Ruotsi sai kuitenkin aivan muualta ja yllättävältä taholta. Yleistävää voi todeta, että tavoiteltuina asioina tulivat olemaan aina suurvaltakauden loppuun saakka isänmaan kunnia ja maine. Ne olivat kuningasta ja aatelistöä yhdistäviä arvoja, joita vahvistettiin tarkoitukseen sopivalla alkuperähistorialla. Ne loivat itsenäiseen Vaasojen luomaan valtioon identiteettiä ja yhteenkuuluvuutta sen hallitsevien sukujen keskuudessa ja samalla niiden tärkeänä aineksena oli tunnustuksen hankkiminen aikaisemmin vähäisenä pidetylle maankolkalle oppinutta mielipidettä luovien kerrosten piiriltä. Kunnia ja mainetta toivat taisteluteot, mutta yhtä hyvin myös kertomukset esi-isien sotilaallisesta ja henkisestä suuruudesta.

Myöhemmän ajan arvostama Olaus Petrin kertomus reformaatiosta painettiin pimentoon eikä sitä julkaistu. Sen asemesta koko suurvalta-ajan ruotsalaisen nationalismin lähteeksi muodostui Johannes Magnuksen Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus (1554), josta julkaistiin ruotsinkielinen käännös Svea och Gotha Cronika vuonna 1620. Ruotsin viimeinen katollainen arkkipiispa Johannes Magnus kirjoitti esityksensä maanpaossa ja arvosteli jopa peitetysti reformaatiota, mutta tämä ei estänyt sitä, että juuri tästä teoksesta tuli pohja Ruotsin suuruuden ajan nationalistille, götismille. Götanmaa ja Sveanmaa saivat Johannes Magnuksen käsissä maailmanhistoriallisen merkityksen, jossa kasvava monikulttuurinen suurvalta tunnisti itsensä.

Götisismiä ovat tutkineet aatehistorioitsijat ja kirjallisuustieteilijät Johan Nordströmistä ja Sten Lindrothista Kurt Johannessoniin ja Gunnar Erikssoniin saakka. Useammin siinä on nähty romanttinen unelma kuin ajalleen ominainen nationalismin muoto. Tässä voi yhtyä Patrik Halliin, joka on äskettäin tarkastellut sitä "genealogisena nationalismina", yhtenä niistä useammista muodoista, joissa ruotsalainen nationalismi on vuosisatojen kuluessa sosiaalisesti konstruoitu. Tyydyttävää kokonaiskuvaa aiheesta ei ole vielä esitetty eikä sellaisena ikävä kyllä voi pitää Hallia. Tavanomaiset historioitsijat ovat karttaneet tekstintulkinnan taitoja edellyttävää aihetta, mutta heidänkin toisenlaisia taitojaan tarvittaisiin tasapainon saavuttamiseksi. Varhaisin lähde götismille oli Jordanesin kronikka goottien alkuperästä. Se oli kirjoitettu joskus 500-luvun puolivälissä Konstantinopolissa ja siinä väitettiin goottien olevan peräisin pohjoiselta Scandzan saarelta, varsinaisesta vagina gentiumista. Espanjaan götismi levisi Isidorus Sevillalaisen kirjoituksista. Nooran pojanpoika Magog oli tapana yhdistää pohjoisesta tulvineisiin gootteihin ja vihdoin 1100-luvulla Adam Bremeniläinen samasti gootit ja göötalaiset. Växjön piispa Ragvaldi puolusti samastusta Baselin kirkolliskokouksessa 1430-luvulla selvittäen Ruotsia hallinneen Magogin jälkeläisten suuria voittoja antiikin tunnetuissa taisteluissa ja heidän Italiaan ja Espanjaan perustamiaan kuningaskuntia.

Johannes Magnus antoi näille tuhat vuotta itäneille traditioille klassisen asun tunnistamalla kaikkia myöhempiä kirjoittajia sujuvammin Ruotsin 143 hallitsijaa Magogista Kustaa Vaasaan samoin kuin 87 muuta maailmaa hallinnutta göötalaista kuningasta. Götismi ei kuitenkaan jäänyt pelkäsi genealogiaksi. Johannes Magnus kuvasi Svean ja Götan suvun sotakuntoisuudeltaan ja sivistykseltään ylivertaiseksi. Tietysti hän osoitti sanansa vain aatelistolle ja hengelliselle säädylle eikä götismistä noiden aikojen yhteiskunnassa voinut tullaakaan mitään niitä laajemmalle ulottuvaa ideologiaa, mutta alkujuuret nähtiin sittenkin yhteisiksi. Nehän palautuivat siihen, kun Magog vuonna 88 vedenpaisumuksen jälkeen oli tullut lukemattoman runsaan joukkonsa kanssa Ruotsiin. Sinänsä tällaiset genealogiat eivät olleet mikään erityisen ruotsalainen, vaan yleiseurooppalainen ilmiö.

Johannes Magnusen opeista olisi voinut tulla aristokratian ase, mutta tosiasiaa ne muokattiin 1600-luvun kuluessa kuningashuonetta ja aatelistoa yhdistäväksi ideologiaksi. Erityisen tärkeä piirre niissä oli muinaisten ruotsalaisten näkeminen sotaisien hyveidensä ohella oppineisuudessaan ja taidoissa vanhojen kreikkalaisten veroisiksi, mikä tietysti kannusti vastaaviin saavutuksiin omassa ajassa. Georg Stiernhielm arveli ruotsin kielen heprean lähisukulaiseksi, kenties jopa sitä vanhemmaksi. Suuren kuuluisuuden saavutti vuosisadan lopulla Uppsalan professori Olof Rudbeckin jättilähteos *Atlantica*, joka pani vielä Johannes Magnustakin paremmaksi ja esitti kreikkalaisten saaneen sivistyksensä ruotsalaisilta.

Patrik Hall on korostanut oman maan historian ja antikviteettien vaalimisen keskuslähtöistä, valtiollista alkuperää Ruotsissa vastakohtana vaikkapa joidenkin muiden maiden aristokraattihistorioinnille. Rudbeckiläinen paradoksi on siinä, että äkkiä yliopistojen opettama kosmopoliittinen kulttuuriperintö näyttäytyikin alkuperältään kotimaiseksi. Vaikka Rudbeckin voi nähdä suurvaltakauden oudoimmaksi kummajaiseksi, hän kuului joka tapauksessa niihin, jotka avasivat yliopistojen ovia oman maan tutkimiselle.

Suomalaiset varhaisissa kuvauksissa

Osallistuminen 1600-luvun kuluessa Ruotsin sotiin ja virkakoneiston kehittyminen samoin kuin merelliset yhteydet yhdistivät aikaisempaa tiiviimmin valtakunnan kokonaisuuteen Suomeksi kutsuttua eri yhteyksissä hieman vaihtelevasti käsitettyä aluetta. Ideologinen kehitys ei kuitenkaan kulkenut tämän kanssa yhdenmukaisesti. Götismin jalansija Kuninkaallisessa Turun Akatemissa jäi vähäiseksi eikä kukaan keksinyt väittää välimerelliseen Eurooppaan voittoisina tulvineita gootteja suomalaisiksi. Svean ja Götan ympärille kiertyvä götismi toimi voimakkaana yhdistävänä ja identiteettiä luovana tekijänä, mutta se ei yhdistänyt koko valtakuntaa.

Per Brahen kaksi kautta kenraalikuvernöörinä Suomessa merkitsivät uudenlaista tamokkuutta alueen olojen kohentamisessa. Brahe rohkaisi alueen ja sen poikkeavien olojen tuntemiseen. Hänen toimeksiannostaan Turun Akatemian professori Michael Wexionius-Gyldenstolpe julkaisi kirjansen *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae, et subjectarum provinciarum* (1650), jossa hän esitti Suomen kolmanneksi valtakunnan ydinalueeksi Svean ja Götan rinnalle. Suomi tietysti oli vanha alue eikä mikään erikoiskohtelua tarvitseva voittomaa, mutta tuotoutuneelle ja lännempänä kaikuvalle götismille alue jäi muuksi kuin ydinalueeksi. Rudbeck kyllä sijoitti myös Suomen teoriaansa Ruotsista Platonin kuvaamana Atlantiksena ja arvioi suomalaiset maailman toiseksi vanhimiksi kansaksi ruotsalaisten jälkeen.

Auran Akatemiassa pidettiin ylistäviä rajoittuneesti paikallisia kotiseutupuheita, selvitettiin suomen kielen kieliooppia ja kirjoitettiin historiasta. Maan kokonaisuus sen sijaan otettiin aiheeksi ensi kerran suomalaissyntyisten harjoittaessa opintoja valtakunnan muissa yliopistoissa, Johan Schäfer vanhempi Tartossa puheessaan *Finnonia elegia* samana vuonna Wexioniuksen kirjan ilmestymisen kanssa, Johan Paulinus Lillienstedt Uppsalassa taidokkaassa kreikkalaisessa runoelmassa *Magnus Principatus Finlandia* vuonna 1678. Paulinus jätti maan alueen lähemmin määrittelemättä ja mainitsi vain Turun, jossa yliopisto ja hovioikeus sijaitsivat. Hänen runonsa kuvasi, että Suomessa oli kaikki hyvin. Paulinus kuvailli Uppsalan akateemiselle kuulijakunnalle patriansa idyllin ja päätti siihen, miten saksalaiset, tanskalaiset, venäläiset, liiviläiset ja skytyt olivat saaneet maistaa suomalaisten armeijan väkivaltaa ja voimaa ja anella siltä armoa. Paulinuksen toive oli suomalaisen maan ikuinen kukoistus ruotsalaisen valtikkan alla.

Wexionius tarkasteli koko valtakuntaa ruotsalaisena, Schäfer ja Paulinus vain siihen kuuluvaa patriansa suomalaisina, mutta ainoa varsinaisen nationalismin aines, joka jälkimmäisillä on havaittavissa, on pyrkimys tunnustuksen hankkimiseen. Muutoin tuskin olisi voinut ollakaan puhuttaessa Tartossa ja Uppsalassa. Kansakunnasta kyllä puhuttiin 1600-luvulla, mutta mitään selkeästi suomalaisen nationalismin ilmentymäksi tulkittavaa tekstiä en ole sieltä toistaiseksi onnistunut löytämään. Nationalismin ikiaikaiseksi näkevät vanhojen polvien esitykset Yrjö Koskisesta Pentti Renvalliin ja Erkki Lehtiseen jätän tässä omaan arvoonsa.

Ensimmäinen suomalainen nationalismi

Sama pyrkimys on myöhemmin havaittavissa Daniel Jusleniuksella hänen

kahdessa Turussa esittämässään väitöksessä Aboa vetus et nova (1700) ja Vindiciae Fennorum (1703), kuitenkin tavattoman paljon vahvempana, suorastaan hallitsevana. Juslenius teki Turusta lähes pyhää kaupunkia ja götisismistä tietoisena hän rakenteli suomalaisille omaa genealogiaa. Olennainen sävyn muutos on havaittavissa siirryttäessä hänen jälkimmäiseen esitykseensä, suomalaisten puolustukseen tai oikeammin maineenpalautukseen. Se sisältää kaikki nationalismin ainekset. Sitä voi pitää suomalaisen nationalismin ensimmäisenä selväpiirteisenä kirjallisena ilmauksena. Jusleniuksen kirjoittaessa Ruotsi oli yhä monikulttuurinen suurvalta ja syttyneen uuden sodan alkuvaiheissa vieläpä voittoa. Matti Klinge on todennut ensin mainitusta kirjasta täysin oikein:

"Kun Juslenius kuuluisassa teoksessaan Aboa vetus et nova ... sanoo, että hän on kirjoittanut sen painottaakseen vihollisillemme kaupungin ja maan kunniaa jne., niin tämä on suomalaisessa historiankirjoituksessa tulkittu siten, että Juslenius tarkoittaa vihollisilla ruotsalaisia. Asia on kuitenkin nähtävä kokonaan toisin. Keskellä raivoavaa sotaa ei olisi ollut vain kummallista, vaan suorastaan rikollista, levittää julkisessa väitöskirjassa epäsovua valtakuntaan. Vihollisilla on tietysti tarkoitettu tanskalaisia ja venäläisiä. Ruotsin kaltaisessa valtakunnassa oli ennen nationalismin aikaa tilaa partikularistiselle patriotismille..."

Klingen lausuntoon on vain tehtävä se korjaus, että genealoginen ruotsalainen nationalismi oli Jusleniuksen kirjoittaessa jo vanha asia. Se sen enempää kuin muutkaan varhaisen nationalismin muodot eivät odottaneet modernistien vasta Ranskan vallankumouksen jälkeiseksi näkemää "nationalismin aikaa". Yhteiskunnan ylämpiin kerroksiin keskittyvänä genealoginen nationalismi kyllä jätti tilaa muullekin, kuten Klinge toteaa. Kansakunta ja valtakunta eivät olleet siinä yhteneviä. Toisaalta on todettava, ettei Ruotsi enää ollut sellaisessa partikularistisessa tilassa kuin sata vuotta aikaisemmin. Henkilöiden ja sukujen tilalle asettuvaa valtiollista virkakoneistoa oli rakennettu. Levottomuuksia tuottaneet maakunnat oli korvattu valtiollisilla lääneillä.

Jusleniuksen Vindiciae Fennorum syntyi poikkeusoloissa. Ruotsin valtakunta oli jälleen sodassa, mikä ei kylläkään yksinään ollut poikkeuksellista. Tuoreessa muistissa olivat edellisen vuosikymmenen jälkipuoliskon suuret nälkävuodet, jotka surmasivat Suomen silloisesta väestöstä lähes kolmanneksen. Pian tämän jälkeen tulivat mittavat sotaväenotot. Juslenius vakuutti, että kaikesta tästä huolimatta maata viljeltiin ja tiloilla asuttiin, joskaan ei normaalissa laajuudessa. Avuttomuus ja hätä ja sittenkin koettu uudelleen aloittaminen olivat sitä tilannetta, joka sai Jusleniuksen kirjoittamaan Suomea asuttavasta kansakunnasta, valamaan siihen itseluottamusta ja selviytymisen tahtoa yhtä hyvin arkisia töitä kuin sota-ajan vaatimuksia ja korkeinta opillista sivistystäkin ajatellen. Suomalaisen kansakunnan aatteen ensimmäinen selkeäpiirteinen tuohon kansakuntaan samastuva ja sen sisältäpäin asioita katsova muotoilu syntyi tämänlaatuista poikkeusoloja vasten ja niitä varten. Koko esityksessään Juslenius puhui suomalaisista "meikäläisinä" ja viittasi ilmaisulla "me" suomalaisiin. Hän kirjoitti sitoutuneesti, sisältäpäin, ei ulkopuolisena tarkkailijana, jolle etnisellä luokituksella ei olisi ollut mitään erityispainoa. Hänen kirjansa retorinen yhteys on selvä. Hän ei puhutellut pelkästään vähäistä ylioppilaiden joukkoa, ei suunnannut sanojaan etäisten maiden oppineille, vaan nimenomaan suomalaisille. Loppulauseessaan hän kirjoitti:

"Vetoan nöyrästi ja kunnioittavasti kansamme merkkimiehiin ja säätyläisiin sekä kaikkiin isänmaanystäviin, jokaiseen hänen oman henkilökohtaisen kunniansa mukaisesti... Minulle riittää se, että olen suomalainen, ja että ne, jotka eivät minua muuten tunne, lukevat minut kuuluvaksi tähän kiitettyyn kansaan. Kuitenkin te, lahjomattomat maanmieheni, antakaa esitykseni heppoisenaakin päästä suosioonne, jotta kannustaisitte etevämpiä kykyjä ylistämään teitä."

Lainatussa kohdassa Juslenius käytti suomalaisista sanaa gens, joka on käännetty "kansaksi". Sille vaihtoehtoisena hän käytti sanaa populus. Mutta lukuisissa kohdissa hän käytti suomalaisista myös ilmausta "kansakunta", natio. Suomalaiseen kansakuntaan kuuluvista "meikäläisistä" muodostui "isänmaamme", patria, joka siis Jusleniuksella samastui Suomeen. Isänmaata eli suomalaista kansakuntaa ylempi lojaliteetin kohde Jusleniuksella oli kuningas, "Isänmaan Kunnianarvoisa Isä, jonka kilven suojassa elämme, samoin yhteinen Emämaa, joka Isän suojeluksessa iloitsee osakseen tulleista kiitoksista ja siunauksista". Tässä communis Mater Patria viittasi Ruotsiin korkeammanasteisena, ikään kuin toisen kerroksen isänmaana. Porrastettu isänmaakäsitys oli tuolle ajalle ja sen monista osasista koostetuille valtiorakenteille tyyppillinen.

Itseen ja maanmiehiään suomalaisia Juslenius ei pitänyt missään merkityksessä ruotsalaisina. Hän nimitti kirjassaan johdonmukaisesti ruotsalaisia "naapureiksi". Jusleniuksen "me" ja hänen puheensa "meikäläisistä" ei ulottunut ruotsalaisiin, vaikka yhdistäviäkin tekijöitä oli, niistä tärkeimpinä kuningas ja sodat. Juslenius hyväksyi sen myyttisen käsityksen, että Suomi oli joskus ollut itsenäinen kuningaskunta. Götisismin paikallisena vastineena oli Jusleniusta ennen luotu käsitys Suomen viidestätoista Ruotsin vallan aikaa edeltäneestä kuninkaasta. Tätä luetteloa Juslenius ei sellaisenaan käynyt toistamaan. Hän haki siitä vain tukea sille, että suomalaiset olivat aikoinaan olleet "itse omia herrojaan", kuten hän sanoi, ja sittemmin perustaneet "ruotsalaisten kanssa yhden valtakunnan tai aikaisemmin unionin" asettuaan tässä Ruotsin kuninkaan alamaisiksi.

Vindiciae Fennorum vakuutti, etteivät suomalaiset olisi niin omahyväisiä ja itserakkaita, että haluaisivat temmata isänmaansa eroon yleisestä maailmanmenosta. Meneillään olevassa sodassa pysyttäisiin toisin sanoen uskollisesti mukana. Tästä suomalaisten asenteesta ja sen avulla saavutetusta asemasta kertoi Jusleniuksen mukaan se, että "suomalaisia on noussut omin ansioin korkeaan asemaan - ei vain oman kansan piirissä eikä pelkästään siinä aikana, jolloin he olivat itse omia herrojaan. Senkin jälkeen, kun he Ruotsin kuninkaan alamaisina perustivat ruotsalaisten kanssa yhden valtakunnan tai aiemmin unionin, ruotsalaiset osoittavat heille jossakin määrin kunnioitusta - sekä jalosäätyisille että alempisäätyisten ihmisten, kuten kauppiaiden käsityöläisten ja vieläpä maalaisten pojille."

Suomalainen nationalismi syntyi alkuperäisen itsenäisyyden ja edullisen unionin myyteistä niiden yhdistyessä Jusleniuksen käsissä sodan ja sen kansakunnalle asettamien, talonpoikien poikiin saakka ulottuvien vaatimusten hengessä. Vindiciae Fennorum oli sotaanlähtöpuhe. Jusleniuksen kuvaamat suomalaisten hyveet ja ansiot olivat olennaisesti samat kuin hänen hyvin tuntemassaan latinan traditiossa roomalaisille sotureille asetetut, esikuvana todennäköisesti

Ciceron kuuluisa puolustus Pompeiuksen päällikkyydelle sodassa Mithridatesta vastaan. Lisäväriä Juslenius sai vielä Tacituksesta, jota hän ei suinkaan tulkinnut aiemmin esitettyyn tapaan lappalaisiin viittaavaksi. Tacituksen puhe "fennien ihmeellisestä villeydestä" tarkoitti Jusleniuksen mukaan suomalaisia, "tietenkin siksi, että he ovat kovia ja viljejä hakkaamaan viholliset maahan". Erytystä vaivaa Juslenius näki torjuakseen eräiden "ulkomaalaisten" suomalaisista esittämät vähättelevät lausunnot. Suomalaiset eivät olleet vailla älykkyyttä ja korkeampia henkisiä lahjoja, eivät pelkästään raskaisiin maanviljelystöihin soveltuvia. Turun Akademia oli Jusleniuksen mielestä nuoresta iästään ja aluksi tarvitsemistaan ruotsalaisista opettajista huolimatta tästä hyvä osoitus. Suomalaiset ilmensivät ruotsalaisten kanssa tasavertaisesti sotilaallisia ja henkisiä kykyjä. Götisistisiin spekulatioihin ruotsalaisten maailmanmittaisesta ensimmäisyydestä Juslenius ei puuttunut.

Jusleniuksen Suomi oli enemmän kuin yksi kaupunki, yksi maakunta, yksi lääni tai yksi hiippakunta. Siinä ei ollut kysymys sen enempää vanhasta hiippakuntapatriotismista kuin kotimaakuntakeskeisyydestäkään, vaikka Juslenius myöhemmällä urallaan tietenkään ei kavahtanut myöskään vanhaan syntyperäisöikeuteen vetoamista. Sehän palveli tehtävistä selviytymistä erityisellä Ruotsin valtakunnan alueella, jonka Juslenius käsitti kokonaisuudeksi. Suomi oli Jusleniukselle selväpiirteisesti hahmottuva Suomen suuriruhtinaskunta. Sellaisena se koostui kahdesta hiippakunnasta ja jakautui neljään lääniin. Hän luetteli kattavasti sen kaupunkeja ja linnoituksia Varsinais-Suomesta, Ahvenanmaalta, Hämeestä, Uudeltamaalta, Karjalasta ja Pohjanmaalta. Inkerinmaa ja Lappi jäivät luettelon ulkopuolelle eikä siihen kuulunut myöskään erityishallintoalueena ollut Käkisalmen lääni. Juslenius ei rakentanut kuvaansa Suomen suuriruhtinaskunnasta etniseltä pohjalta.

Jusleniuksen peruste sille, kuka oli suomalainen ja kuka ei, oli siinä, oliko kyseinen henkilö syntynyt ja saanut kasvatuksensa Suomen suuriruhtinaskunnan alueella. Tämän vuoksi esimerkiksi Jusleniuksen mielellään viittaama ja hänen asiat tuntevana "naapurina" luotettavana pitämänsä Turun Akatemian professori Wexionius-Gyldenstolpe pysyi asemapaikastaan huolimatta Jusleniuksen silmissä aina ruotsalaisena. Sama koski Jusleniuksen enemmän kuin ketään muuta arvostamaa piispa Johan Gezelius nuorempaa, koskapa tämä oli Sveco Patre nati, in Svecia educati.

Kaksikielinen kansakunta

Kieli ei Jusleniuksen mukaan määritelty kansallisuutta. Suomalaisen nationalismin varhaisimmassa muodossa oma kansakunta nähtiin kaksikieliseksi, kolmantena vielä oppineiden käyttämä kansainvälinen latina. Jusleniuksen mieleen näyttävät piirtyneen lähtemättömästi hänen opettajansa ja suojelijansa Johan Gezelius nuoremman sanat tämän kirjoittamassa esipuheessa Simon Paulinuksen Turussa 1692 julkaistun heprean kielioppiin:

"Näiden seutujen nuoriso, joka tähtää kirkon palvelukseen, on näet äidinnäidosta memmänsä kielen lisäksi taitava omaksumaan jo heti nuoruudestaan alkaen myös toisen kielen, niin että he sillä kielellä pystyvät julistamaan kansalle pyhää sanaa. Kuulijat edellyttävät ruotsin kieltä sangen monilta niistä, joiden äidit eivät puhu mitään muuta kuin suomea, ja ne, joiden oma kieli on ruotsi, joutuvat usein suorittamaan pyhiä toimituksia suomen kielellä. Useimpien tulee tarjota Kristuksen laumalle jumalallista ravintoa kummallakin kielellä." (Suomennos: Tapani Harviainen.)

Tämän saattaisi kuvitella itsestään selväksi reformaation periaatteeksi, mutta silti aivan kaikkien B varsinkaan muiden kuin "näiltä seuduilta" tulleiden B ei ollut helppo sitä hyväksyä. Julkaistessaan suuren suomen kielen sanakirjansa Tukholmassa 1745 Juslenius muisteli teoksen esipuheessa, miten piispa Gezelius nuoremman piirissä eräs oppinut oli vaatinut suomen kielen hävittämistä. Antikvaarisin tarpeisiin tosin voitaisiin säilyttää muutama kihlakunta suomenkielisinä. Silloin Gezelius oli asettunut vastahankaan: Jumalaa piti tunnustaa kaikilla kielillä. Omnis lingua consitebitur DOMINO. Oma kuten hän ilmoitti "Jumalan avulla/ Suurella työllä/ pitkällä ajalla/ monen neuwolla, Suomen Kielen Kunniaksi" valmistunutta sanakirjatyötään Juslenius motivoi sillä, että hurskaissa mielisissä herättäisi eniten kunnioitusta jumalallista armoa ja hyvyttä kohtaan sen tuleminen tietoon, että ruotsalaisten lisäksi tässä pohjoisessa valtakunnassa "suomalaiset ja lappalaiset, saksalaiset ja ranskalaiset" palvelivat Jumalaa kukin omalla kielellään.

Olisi täysin väärin nähdä Jusleniuksessa pelkkä antikvaarisia asioita harrasteleva ja käytännöllisiä päämääriä ajamaton fennofiili. Hänen nationalismikonstruktiona vain olennaisella tavalla poikkesi myöhemmin 1800-luvulla luoduista suomalaisen nationalismin konstruktiosta. Kansallisten mytologioiden kuoret saattavat olla rappeutumisen alttiita, korvattavissa toisilla, mutta niiden arvoisältöä saattaa silti siirtyä ajasta toiseen.

KIRJALLISUUTTA

Eriksson, Gunnar (1994): *The Atlantic Vision: Olaus Rudbeck and Baroque Science*. Canton, Mass., Science History Publishers.
Hall, Patrik (2000): *Den svenskaste historien: Nationalism i Sverige under sex sekler*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
Harviainen, Tapani (1993): "Simon Paulinus - 300 vuotta ensimmäisen heprean kieliopin ilmestymisestä Suomessa", teoksessa Ilkka Antola ja Harry Halén, toim., *Suomalaisen eksegetiikan ja orientalistiikan juuria*. Helsinki, SKHS.
Johannesson, Kurt (1982): *Gotisk renässans: Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
Klinge, Matti (1982): *Kaksi Suomea*. Helsinki: Otava.
Korhonen, Tua, Teivas Oksala ja Erkki Sironen, toim. (2000), *Johan Paulinus (Lillienstedt): Magnus Principatus Finlandia*. Helsinki: SKS.
Lindroth, Sten (1975): *Svensk lärdomshistoria, osat Medeltiden, Reformationstiden ja Stormaktstiden*. Stockholm: Norstedts.
Manninen, Juha (2000): *Valistus ja kansallinen identiteetti: Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Helsinki: SKS.
Nordström, Johan (1975): *Johannes Magnus och den götiska romantiken: Akademiska föreläsningar 1929*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
Nordström, Johan (1934): *De Yverbomes ö: Sextonhundratalsstudier*. Stockholm: Bonniers.
Pekkanen, Tuomo ja Virpi Seppälä-Pekkanen, toim. (1987): *Daniel Juslenius: Vanha ja uusi Turku*. Helsinki: SKS.
Sarsila, Juhani, toim. (1994): *Daniel Juslenius: Suomalaisen puolustus*. Helsinki: SKS.

Smith, Anthony D. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell Publishers.

Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*. London: Penguin.

Smith, Anthony D. (1995): *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press.

Smith, Anthony D. (1998): *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London: Routledge.

Smith, Anthony D. (1999): *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, Oxford University Press.

Urpilainen, Erkki (1993): *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Urpilainen, Erkki (1998): "Uppfattningar om lärdomens ursprung vid Åbo universitet under stormaktstiden", teoksessa Bosse Sundin, toim., *Idéhistoria i norr: Rapport från en konferens med idéhistoriker från Uleåborg och Umeå*. Umeå: Institutionen för idéhistoria.

Kirjoittaja on Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori. Kirjoitus perustuu esitelmiin, jotka hän piti Åbo Akademin symposiossa "Det svenska riket - enhet och mångfald" ja Suomen 1700-luvun tutkimuksen seurassa. Häneltä ilmestyi vuonna 2000 teemaa käsittelevä teos "Valistus ja kansallinen identiteetti" (SKS).